

Букатов Ерик Бериковичтың
«6D051000 – Мемлекеттік және жергілікті басқару» мамандығы
бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алуға арналған
«Қазақстан Республикасындағы дәрі-дәрмек құралдарының айналысы
саласын мемлекеттік басқару»
тақырыбындағы диссертациялық жұмысына
АҢДАТПА

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» 2022 жылғы 1 қыркүйектегі жолдауында, «Елдің болашағына стратегиялық инвестициялар» реформаларының үшінші бағытында, елдің басты құндылығы адам болып табылатыны туралы айтылған. Халықты сапалы денсаулық сақтау қызметтерімен қамтамасыз ету және сол арқылы азаматтардың денсаулығын жақсарту арқылы дамыған үйлесімді қоғамға қол жеткізуге болады. Сондықтан Мемлекет басшысы денсаулық сақтаудың тиімді жүйесін дамытуға, денсаулық сақтау жүйесін қаржыландыру мәселелеріне, сондай-ақ денсаулық сақтауда мемлекеттік басқарудың заманауи жүйесін құруға жіті назар аударып отыр. Қазақстанның ұлттық денсаулық сақтау жүйесіне, БҰҰ-ның тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге үлкен үміт артып отырғанын атап өткен жөн. Дәрілік заттардың айналымы саласы денсаулық сақтау жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады және оның тиімділігін айтарлықтай анықтайды. «COVID-19» пандемиясы дәрі-дәрмектің денсаулық сақтау жүйесіндегі стратегиялық маңыздылығын және дәрі-дәрмектің елдің ұлттық қауіпсіздігіне әсерін растады. Дәрілік заттардың айналымы жақсы жұмыс істейтін және тиімді мемлекеттік басқаруы бар ұйымдасқан ұлттық денсаулық сақтау жүйелері коронавирустық инфекцияға қарсы қажетті дәрі-дәрмектер мен вакциналарды тезірек әзірлеп, алды.

Дәрілік заттар әрбір қазақстандықтың денсаулығына құқығын жүзеге асырудың маңызды элементі болып табылады және халықты сапалы және қауіпсіз дәрілік заттармен қамтамасыз ету үшін фармацевтикалық нарыққа қатысушылардың өзара іс-қимылының тиімділігі көп жағдайда мемлекеттік басқаруға байланысты болады. Мемлекет фармацевтикалық нарықта өзара іс-қимылдың құқықтық және ұйымдастырушылық тетіктерін анықтай отырып, орталық рөл атқарады. «Фармацевтикалық нарықтағы фиаско» жағдайында мемлекет барлық азаматтардың әлеуметтік теңдігін қамтамасыз ету үшін тауарлар мен қызметтерді жасайды және сатып алады.

Дәрілік заттардың айналымы көптеген кезеңдерден тұрады, олардың әрқайсысы мемлекет тарапынан әр түрлі дәрежеде реттеледі. Даму кезеңінен бастап кәдеге жарату кезеңіне дейін мемлекеттік басқару халықты қауіпсіз және сапалы дәрілік заттармен қамтамасыз етуге бағытталған. Көп жағдайда емдеудің тиімділігі, адамның денсаулығы, өмір ұзақтығы және сүру деңгейі дәрі-дәрмектерге байланысты болады. Дәрі-дәрмек шығындары жыл сайын әлемнің барлық елдерінде өседі, орташа және төмен табысы бар елдерде дәрі-дәрмектердің үлесі жалпы денсаулық сақтау шығындарының 70% - на дейін

жетуі мүмкін. Дәрі-дәрмектің жоғары әлеуметтік маңыздылығы мемлекет алдына дәрі-дәрмек құралдарының айналысы саласын тиімді басқару міндетін қояды.

Мемлекет басшысы «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты жолдауында елдің дәрілік қауіпсіздігіне, фармацевтикалық нарықты дамытуға және фармацевтикалық өндіріске инвестициялар тартуға назар аударды. COVID-19 пандемиясы елдің импорттық дәрі-дәрмек пен вакциналарға тәуелділігін көрсетті, сондай-ақ дәрі-дәрмек құралдарының айналысы саласындағы мемлекеттік басқару мәселелерін анықтады. Қазақстанда 2025 жылға қарай фармацевтикалық нарықта отандық дәрі-дәрмектердің үлесін 50% - ға дейін ұлғайту, сол арқылы импортқа тәуелділікті төмендету міндеті қойылды. Тиімді мемлекеттік басқару кезінде фармацевтика саласы осы көрсеткіштерге қол жеткізе алады және қазақстандық экономиканың драйвері бола алады, бұл өз кезегінде халықты қауіпсіз және қолжетімді дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Мәселенің ғылыми зерттелу дәрежесі. Дәрі-дәрмек құралдарының айналысы саласын мемлекеттік басқарудың теориялық және құқықтық мәселелері отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерінде ұсынылған: Шертаева К.Д., Утегенова Г.И., Мохов А.А., Аксенова-Сорохтей Ю.Н., Барановская Е.А., Занина И.А., Лаврова Н.Н., Путило Н.В., Волкова Н.С., Цомартова Ф.В., Миронова Т.К., Олефир Ю.В., Скьяветти Б., Винендаэле Э., Де Шпигелеер Б., Виртц В.Дж., Хогерцейл Х. В., Грей А. Л., Бигдел М., Де Джончир К. П., Юэн М. А., Гьянс-Луттеродт М., Окорох Дж., Леонардо Алвес Т., Блум Г., Минц В., Блум Д., Хенсон С., Питерс Д.Х. және өзгелері.

Дәрілік заттардың айналымы саласының сапасын, тиімділігі мен қауіпсіздігін бақылауды мемлекеттік басқару мәселелері келесі жұмыстарда қарастырылды: Сметова Г.Г., Шопабаетова А.Р., Жакипбеков К.С., Темерғалиев К.Т., Сыдыков С.Б., Муканов А.Б., Набилов Д., Шмид Г., Юсупов Р., Алотайби Н., Овертон С., Хаджоу М., Креч Л., Келесидис Т., Рафаилидис П., Вейгманн К., Найяр Г.Л., Бремман Дж.Г., Тадег Х., Берхане Й., Бакли Г.Б., Гостин Л.О., Боченек Т., Абилов В., Давид И., Пизани Э., Виан Т., Рауфу А., Анджели Д.Г., Треззы К., Сингх С., Мохан Б., Шиер Дж.Г., Рубин К. С., Золер М.Л., Кавиланц П., Хулуз Ф., Кигер С., Хаснид А., Саез С. және өзгелері.

Дәрі-дәрмек айналымы саласын мемлекеттік басқару мәселелерін әлеуметтік-экономикалық талдау мәселелеріндегі отандық мамандардың арасында келесі ғалымдарды бөліп көрсетуге болады: Рамазанов А.Е., Дюсембинова Г.А., Канушин М.А. Қазақстанның фармацевтикалық нарығын дамыту мәселелерін келесі ғалымдар қарастырды: Датхаев У.М., Ержанова Р.Б., Блатова Р.М., Жакипбеков К.С., Касымбаева А.Ж., Пискунова Л.П., Санникова Ю.А., Сулеева Б.Б., Киштибаева А. және өзгелері. Дәрілік заттарды ұтымсыз пайдалану мәселелері келесі ғалымдардың еңбектерінде көрсетілген: Жусупова Г.К., Жалдыбаева С.С., Сатмбекова Д.К., Шакарова А.М.

Дәрілік заттардың сапасы мәселелері келесі ғалымдардың жұмыстарында қаралды: Мусинов С.Р., Тулегенова А.У., Муханова С.К. Патенттік құқық және мемлекеттік сатып алу мәселелері келесі ғалымдардың жұмыстарында қаралды: Алсеитов К., Кайбагарова М., Шамаханова А. Жеке денсаулық сақтау шығындарының өзекті мәселелері келесі ғалымдардың жұмыстарында талқыланды: Загидуллина Г.Н., Омирбаева Б.С., Шрирам С., Хан М. Дәрілік заттардың бағасын реттеу мәселелері келесі ғалымдардың жұмыстарында қарастырылды: Оразбаев С.К., Сулиотис К., Папагеоргиу М., Полити А., Фоглер С., Циммерманн Н. Дәрілік және медициналық сақтандыру нарығының мәселелері келесі ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған: Спанкулова Л.С., Чуланова З.К., Керимбаев А.Р., Нурулы Е., Исаев Ж.С.

ЕО, ЭЫДҰ және ЕАЭО елдерінің фармацевтикалық нарықтарын интеграциялау мәселелері келесі ғалымдардың еңбектерінде қаралды: Спанов М.У., Орынбет П.Ж., Омеляновский В.В, Максимова Л.В, Татаринев А.П., сондай-ақ НҚА-де, ЕО, ЭЫДҰ және ЕАЭО елдерінің бағдарламалары мен талдамалық есептерінде.

Қазақстандағы сыртқы референттік баға белгілеу бойынша диссертацияда қарастырылған мәселелердің ғылыми өңделуі отандық зерттеулерде жақсы көрсетілмегенін айта кеткен жөн. Сыртқы референттік баға белгілеу мәселелері келесі шетелдік ғалымдардың еңбектерінде қарастырылды: Туми М., Ремузат С., Ватэр А.Л., Урбинати Д., Кавалец П., Тесар Т., Восталов Л., Робинсон Дж.С., Пантели Д., Эспин Дж., Ровира Дж., Тиргил А. және өзгелері.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты - дәрілік заттардың айналысы саласындағы мемлекеттік басқарудың теориялық және әдістемелік негіздерін зерделеу және дамыту, жан-жақты талдау барысында органдарда және дәрілік заттардың айналысы саласындағы басқару жүйесін жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірлеу.

Аталған мақсатқа қол жеткізу үшін келесідей ғылыми міндеттерді шешу қажеттілігі туындайды:

- мемлекеттік басқару объектісі ретінде дәрілік заттардың айналым саласын зерттеу;
- дәрілік заттар айналымы саласының сапасын, тиімділігі мен қауіпсіздігін бақылауды мемлекеттік басқарудың мәнін ашу;
- дәрілік заттар айналымы саласын мемлекеттік басқарудың шетелдік тәжірибесін жинақтау және Қазақстанда дәрілік заттар айналымы саласында мемлекеттік басқарудың шетелдік тәжірибесін қолдану мүмкіндіктерін зерделеу;
- Қазақстандағы дәрілік заттар нарығын талдау және дәрілік заттар айналымы саласының субъектілері мен объектілерін айқындау;
- дәрілік заттар айналымы саласындағы қатынастарды реттеуді сипаттау;
- Қазақстанда дәрілік заттарға баға белгілеу процесін мемлекеттік басқарудың ерекшеліктерін ашу;

- Қазақстан үшін елдердің референттік себетін қалыптастырудың оңтайлы өлшемдерін айқындау;

- үй шаруашылықтарының дәрілік заттарға жоғары шығындары мәсілесін зерттеу;

- дәрілік заттар айналымы саласындағы басқару органдарында басқару жүйесін жетілдіру бойынша ұсынымдар ұсыну;

- мемлекет пен фармацевтикалық нарыққа қатысушылар арасындағы дәрілік заттар айналымы саласындағы өзара іс-қимылды жақсарту жөнінде ұсынымдар ұсыну.

Зерттеу объектісі Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау жүйесінің маңызды бөлігі ретінде дәрілік заттардың айналымы саласын мемлекеттік басқару болып табылады.

Диссертациялық жұмыстың пәні мемлекеттік басқару процесінде туындайтын дәрілік заттардың айналымы саласындағы элеуметтік-экономикалық қатынастар болып табылады.

Диссертацияның теориялық және әдістемелік негізі. Зерттеудің теориялық негізі дәрілік заттардың айналымы саласын мемлекеттік басқару саласындағы жетекші шетелдік және отандық ғалымдардың ғылыми еңбектері болды. Зерттеу барысында танылған ғылыми зерттеу әдістері, жалпы ғылыми әдістер (жүйелік және кешенді тәсіл, саяси және мәдени көзқарас, құрылымдық-функционалдық талдау, салыстырмалы талдау, институционалдық әдіс, тарихи әдіс) және эмпирикалық зерттеу әдістері (элеуметтану, экономикалық-математикалық, статистикалық) қолданылды.

Зерттеудің эмпирикалық базасы заңнамалық және НҚА, талдамалық материалдар, ресми басылымдар, ДДҰ, ЕО, ЭЫДҰ, ЕАЭО, ҚР Денсаулық сақтау министрлігі, дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды сараптаудың Ұлттық орталығы, Салидат Қайырбекова атындағы денсаулық сақтауды дамытудың Ұлттық ғылыми орталығы, ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ұлттық статистика бюросы болып табылады. Сонымен қатар, диссертациялық жұмыста ҚР Президентінің жолдауларының, мемлекеттік стратегиялардың, бағдарламалар мен ұлттық жобалардың мазмұны көрсетілген. Зерттеу барысында мемлекеттік және квазимемлекеттік органдардың, халықаралық ұйымдардың, фармацевтикалық компаниялар мен қоғамдық бірлестіктердің ресми сайттарынан ақпарат талданды. Жұмыста Қарағанды агломерациясындағы дәрілік заттарды тұтынушылардың онлайн элеуметтік сауалнамасының деректері пайдаланылды.

Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы. Диссертациялық зерттеуде басқару органдарын реформалау шаралары және дәрілік заттардың айналымы саласындағы мемлекеттік басқаруды жетілдіру әдістері ұсынылды:

1. дәрілік заттардың айналымы саласын реттейтін мемлекеттік және квазимемлекеттік органдардың өзара іс-қимыл схемасы жасалды;

2. ғылыми деректерді жалпылау негізінде дәрілік заттарға баға белгілеу жүйесін жақсарту бойынша шаралар ұсынылды, «сыртқы референттік баға белгілеу» және «референттік баға белгілеу» анықтамалары нақтыланды;

3. қажетсіз (сапасыз, мерзімі өткен) дәрілік заттарды кәдеге жарату бойынша ұсыныстар әзірленді;

4. дәрілік заттар айналымы саласындағы мемлекеттік басқаруды жетілдіру жөніндегі шаралар ұсынылды;

5. үй шаруашылықтарының дәрілік заттарға шығындарын төмендету бойынша бағыттар белгіленді.

Қорғауға шығарылатын диссертациялық зерттеудің негізгі ережелері:

1. «Адамға бағдарланған» моделінің – «Ең алдымен адамдар» мемлекеттік басқаруды дамыту тұжырымдамасына негізделген дәрілік заттардың айналымы саласындағы мемлекеттік органдар мен квазимемлекеттік органдардағы ұсынылатын құрылымдық өзгерістер;

2. сыртқы референттік баға белгілеу жүйесінің және Қазақстан үшін референттік елдер себетін жасау қағидаттарының авторлық негіздемесі;

3. Қазақстанда қажетсіз дәрілік заттарды кәдеге жарату жөніндегі мемлекеттік саясатты қалыптастыру жөніндегі ұсыныс;

4. «COVID-19» пандемиясын ескере отырып, дәрілік заттар айналымы саласын мемлекеттік басқаруды жақсарту жөніндегі ұсынымдар;

5. дәрілік сақтандыруды енгізу, міндетті медициналық сақтандыру жүйесін жетілдіру және денсаулық сақтау жүйесін, оның ішінде халықты дәрі-дәрмекпен қамтамасыз етуді қаржыландыруды ұлғайту қажеттілігі негізделген.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы. Зерттеу нәтижелерін «Мемлекеттік және жергілікті басқару» білім беру бағдарламасының «Әлеуметтік саланы мемлекеттік басқару» және «Денсаулық сақтау жүйесін мемлекеттік басқару» пәндеріне қосуға болады. Енгізілген ұсыныстарды Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің Медициналық және фармацевтикалық бақылау комитеті назарға алды. Зерттеуде қарастырылған елдердің сыртқы референттік қоржынын құрастыру принципі бастапқы дәрілік заттардың бағасын анықтауда қолданылуы мүмкін. Қажетсіз дәрі-дәрмектерді жою бойынша мемлекеттік саясатты әзірлеу жөніндегі ұсыныстар экологияның ластану деңгейін төмендетуге мүмкіндік береді және мерзімі өткен дәрі-дәрмектерден улану деңгейін төмендетеді.

Зерттеу нәтижелерін сынақтан өткізу және енгізу. Диссертациялық зерттеудің негізгі нәтижелері 8 ғылыми еңбекте жарияланды, оның ішінде Scopus базасына кіретін ғылыми журналда 1 мақала, ҚР БҒМ БҒССҚҚ ұсынған журналдарда 3 мақала, алыс шетелдің ғылыми басылымдарда және халықаралық ғылыми конференция материалдарында 3 мақала, халықаралық ғылыми журналда 1 мақала.

Диссертацияның құрылымы мен көлемі. Диссертациялық жұмыс нормативтік сілтемелерден, белгілеулер мен қысқартулардан, кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздер мен қосымшалар

тізімінен тұрады. Диссертацияның негізгі мәтіні 144 беттен тұрады, зерттеу жұмысында 30 кесте, 44 сурет және 22 қосымша бар. Пайдаланылған әдебиеттер тізімінде 202 дереккөз бар.

Диссертацияның бірінші тарауында «Дәрілік заттар айналымы саласын мемлекеттік басқарудың теориялық негіздері» мемлекеттік басқару объектісі ретінде дәрілік заттар айналымы саласы қаралды. Австралия мен Канададағы дәрілік заттардың айналымы саласындағы мемлекеттік басқарудың тәжірибесі талданды. Дәрілік заттар айналымы саласын мемлекеттік басқарудың маңызды элементі ретінде дәрілік заттар сапасының халықаралық және ұлттық стандарттары анықталды.

Дәрі-дәрмек – бұл игілік, дәрі-дәрмектерді адамдар күнделікті өмірде пайдаланады, олар денсаулық сақтау жүйесінің бір бөлігі ретінде қоғамда бар құндылық бағдарлардың критерийі болып табылады, дәрі-дәрмектерге қолжетімділік қоғамның барлық мүшелері үшін тең және әділ болуы керек. Дәрілік заттардың айналымы саласы халықтың денсаулығы мен елдің ұлттық қауіпсіздігі тәуелді болатын денсаулық сақтау құрылымының маңызды элементі болып табылады, сондықтан мемлекет бұл салада неғұрлым қатаң реттеу мен қадағалауды жүзеге асырады. Мемлекет басқару құралдары арқылы дәрі-дәрмек айналымы саласындағы «нарықтық сәтсіздіктерді» реттейді.

Дәрілік заттардың айналымы саласын мемлекеттік басқару денсаулық сақтаудағы мемлекеттік саясаттың маңызды бөлігі болып табылады. Дәрілік заттардың айналым саласы дәрі-дәрмектің өмір жолының барлық кезеңдерін қамтуы керек. Мемлекеттік басқару «Good Governance» және «New Public Management» мемлекеттік басқару парадигмаларын пайдалана отырып, айналым саласының барлық кезеңдеріне бағытталуы тиіс. Мемлекет халықтың лицензиясы бар өндірушілер шығарған шынайы, қауіпсіз, тиімді және сапалы дәрілік заттарды пайдалануын қамтамасыз етуі керек. Басқару процесі фармацевтикалық нарыққа қатысушылар үшін түсінікті болуы керек, ал басқару процесі адам құқықтарын, қоғамдық денсаулықты, тұрақты даму мен қауіпсіздікті қорғау және ілгерілету қағидаттарын басшылыққа алуы керек.

Австралия мен Канаданың тәжірибесі Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесі үшін дәрілік заттар айналымы саласын мемлекеттік басқарудың кемшіліктері мен артықшылықтарын жақсы түсінуге ықпал етеді. Сонымен қатар, Австралия мен Канаданың тәжірибесі осы елдердегі дәрілік заттар айналымы саласындағы мемлекеттік басқарудағы «New Public Management» және «Good Governance» парадигмаларының дамуын көрсетеді. Дәрі-дәрмектердің жоғары әлеуметтік маңыздылығын ескере отырып, аталған елдердегі айналым саласына мемлекеттің араласуы айтарлықтай, ал егер нарық кез-келген функцияны дербес реттей алса, онда мемлекеттің араласуы минималды болады. Мысалы, дәрі-дәрмектерді жарнамалау саласында мемлекет жарнама агенттіктері мен компанияларына сеніп, бақылаушы ретінде қалады. Сондай-ақ, Австралия мен Канадада мемлекет пен халық арасында әртүрлі институттар арқылы дәрілік заттар айналымы саласында

тиімді байланыс орнатылғанын атап өткен жөн. Аталған елдердің дәрілік заттар айналымы саласындағы мемлекеттік басқарудағы тәжірибесін Қазақстан жағдайында қолдану қызықты болар еді.

Дәрілік заттардың сапасы мен қауіпсіздігіне тікелей жауапты дәрілік заттардың айналымы саласындағы негізгі мемлекеттік органдарға талдау жүргізілді. Дәрілік заттар мен медициналық бұйымдарды сараптау ұлттық орталығының қызметі қарастырылды. Сапасыз және контрафактілік дәрілердің пайда болу себептері талданды. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, дәрілік заттардың айналымы саласын басқарудың дамыған жүйесі халықты сапалы және қауіпсіз дәрілік заттармен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Қазақстандық реттеушілер сапасыз және жалған дәрілік заттарды өндіру мен таратуға ықпал ететін негізгі мәселелерді тиімді шешуге, дәрілік заттардың қолжетімділігі, тиімсіз мемлекеттік басқару және әлсіз техникалық әлеует мәселелерін шешуге тиіс. Реттеу процесіне азаматтық қоғамның өкілдері, пациенттер, фармацевтикалық компаниялар және т. б. тартылуы тиіс.

«Қазақстан Республикасындағы дәрілік заттар айналымы саласын мемлекеттік басқаруды бағалау» **екінші тарауында** Қазақстан Республикасындағы дәрілік заттар нарығы және мемлекеттік басқарудың фармацевтикалық нарыққа әсері талданды. Қазақстанда дәрілік заттар айналымы саласындағы мемлекеттік басқарудың ерекшеліктері анықталды. Үй шаруашылықтарының денсаулық сақтау және дәрі-дәрмек шығындары талданды.

Қазақстанда тәуелсіздік жылдары фармацевтикалық нарықтың негізгі қатысушылары қалыптасты. Қатысушылардың көптігімен нарықтың әр сегментінде жетекші орынға ие және нарықтың дамуын анықтайтын 5-6 компания бар. Әр жылдарда «Стофарм», «Медсервис плюс» сияқты жетекші компаниялар жосықсыз бәсекелестіктің қатысушылары ретінде танылды. 2017 жылы СК-Фармацияға 2010-2015 жылдары «Стофарм» компаниясының монополиялық жағдайларын жасағаны үшін 1,3 млрд.теңгеге айыппұл салынды.

Дүниежүзілік COVID-19 пандемиясы картельдік келісімдер мен монополияларға қатысушылар арасында қазақстандық фармацевтикалық нарықта бар екенін көрсетті. Барлығы 34 өндірушінің 6-ы Қазақстандағы барлық дәрілік заттардың 77% өндіреді. Қазақстандық жетекші өндірушілерге мыналар жатады: «Химфарм» АҚ, «Нобель Алматы фармацевтикалық фабрикасы», «Қарағанды фармацевтикалық кешені» ЖШС, «Абди Ибрахим» ЖШС, «Kelun-Kazpharm» ЖШС, «DOSFARM» ЖШС. Пандемия кезінде қазақстандық компаниялар 138,3 млрд. теңгеге дәрі-дәрмек өндірді, дәрі-дәрмек өндірісінің нақты өсуі 47% құрады. Сонымен қатар, импорттың үлесі өсті, егер 2020 жылдың қаңтарында Қазақстан 72,1 млн. USD сомасына дәрі-дәрмек импорттаған болса, 2021 жылдың қаңтарында бұл көрсеткіш 423 млн.USD дейін өсті. 2019 жылы импорт көлемі 1,146 млрд. USD құрады, пандемия кезінде импорт 1,229 млрд. USD дейін өсті. Импортқа тәуелділік көптеген жолдармен дәрі-дәрмек тапшылығы мен бағаның әсер етуіне ықпал етеді.

Мемлекет фармацевтикалық нарықтың барлық қатысушылары үшін тең жағдай жасауы керек. Кез-келген компаниялардың мүдделерін қолдау қолайсыз құбылыс болуы керек. Адал бәсекелестік фармацевтикалық компаниялардың жұмыс сапасын арттыруға және олардың қызметтері мен өнімдерінің бағасын төмендетуге мәжбүр етеді. COVID-19 пандемиясының ортасында көптеген компаниялар бастама көтеріп, дәрі-дәрмек тапшылығына байланысты туындаған форс-мажорлық жағдайларды тез арада шешуге тырысты. «INKAR» дистрибьюторлық компаниясы қосымша логистикалық қызметтер көрсетті, жетекші қазақстандық дәрі-дәрмек өндірушілер фармацевтикалық өнім өндірісін қосымша ұлғайтты. COVID-19 пандемиясы фармацевтикалық нарықта көптеген күшті фармацевтикалық компаниялардың болуы қаншалықты маңызды екенін көрсетті.

Дәрілік заттардың айналымы саласындағы мемлекеттік басқару күрделі процесс және көптеген элементтерден тұрады. Мемлекет дәрілік заттар айналымы саласының барлық кезеңдерінде негізгі ойыншы болып табылады, дәрілік заттардың айналысы саласындағы басқа қатысушылармен тиімді өзара іс-қимыл мемлекеттік саясатқа байланысты: халыққа, дәрілік заттарды өндірушілерге, дистрибьюторларға, дәріханаларға, медициналық мекемелерге және т.б. Дәрілік заттар айналымы саласының барлық кезеңдерінде тиімді мемлекеттік басқару, мемлекетке халықты сапалы және қауіпсіз дәрілік заттармен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасы өз алдына 2025 жылға қарай қазақстандықтардың денсаулық сақтауға, оның ішінде дәрі-дәрмекке кететін шығынының 42%-дан 30%-ға дейін төмендету міндетін қойды. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының ұсынымдарына сәйкес, денсаулық сақтау саласына бөлінетін мемлекеттік шығындардың үлесі жалпы шығындардың 20 пайызынан аспауы керек. Халықтың денсаулық сақтауға жұмсайтын шығыны 20%-дан аспайтын елдердің денсаулық сақтау жүйесі тұрақты болып саналады. Жаһандық COVID-19 пандемиясының салдары мен инфляция, қазақстандықтардың шығыстарына ауыр әсер етті. Пандемия кезінде қазақстандықтардың дәрі-дәрмекке, медициналық мақсаттағы бұйымдар мен жабдықтарға шығыны 63%-ға өсті. 2020 жылы әр үй орта есеппен дәрі-дәрмекке, медициналық мақсаттағы бұйымдар мен құрал-жабдыққа 47,1 мың теңге жұмсады.

Халықтың дәрі-дәрмекке көп шығынын азайту үшін баға белгілеудің балама әдістерін қолдану қажет. ЭЫДҰ елдерінің мысалы бойынша аралас баға белгілеу әдістерін қолдануға болады, өйткені әр әдістің өзіндік артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Бірыңғай фармацевтикалық нарық аясында ЕАЭО елдері үшін орфандық препараттар сияқты дәрілік заттарды бірлесіп сатып алу тиімді болмақ. Бірлескен сатып алу дәрі-дәрмек бағасын төмендетуге көмектеседі. Сонымен қатар, денсаулық сақтау саласына мемлекеттік шығындарды 20%-ға дейін қысқарту үшін мемлекет денсаулық сақтау жүйесін қаржыландыруды ЭЫДҰ елдерінің деңгейіне дейін арттыруы қажет. Дәрілік және медициналық сақтандыру тетіктерін, қосымша төлемдер механизмін енгізу халықтың шығыстарының деңгейін төмендететіні сөзсіз,

бірақ мемлекеттік қаржыландыруды ұлғайтпай ДДҰ-ның қажетті көрсеткіштеріне қол жеткізуге қиын болады.

«Қазақстан Республикасында дәрілік заттар айналымы саласын мемлекеттік басқаруды жетілдіру» атты үшінші тарауда автор мемлекеттік басқару органдарында және дәрілік заттар айналысы саласының квазимемлекеттік органдарында басқару жүйесін жетілдіру тетіктерін ұсынды. Дәрілік заттар айналымы саласын мемлекеттік басқарудың жетілдіру жолдары ұсынылды.

Қазақстан шетелдік дәрі-дәрмектерге импорттық тәуелділікті азайтуы керек. COVID-19 пандемиясы кезінде Қазақстан дәрі-дәрмек қауіпсіздігін қамтамасыз ете алмады, дәрі-дәрмектің тек 17%-ын (ақшалай түрде) өндірді. Осы кезеңде 20-дан астам мемлекет пен бірқатар халықаралық ұйымдар Қазақстанға дәрі-дәрмек түріндегі гуманитарлық көмек жіберді. Сондықтан мемлекет қазақстандық және шетелдік дәрі өндірушілерге қолайлы жағдай жасауы қажет. Сондай-ақ Қазақстанда өндірісті оқшаулау үшін Big Pharma компанияларын тарту қажет. Қазақстандық компанияларға салықтық демалыс пен жеңілдікті несие беру нұсқасын қарастырған жөн. «Қазақстандық шикізатты», «контрактілі өндірісті» пайдаланатын қазақстандық компанияларды ынталандырып, қажетсіз бюрократиялық процедураларды жеңілдету қажет. Мысалы, ІСН елдерінде ғана емес, сонымен қатар реттеудің төртінші деңгейі бар елдерде жүргізілген клиникалық сынақтарды тану. Сондай-ақ басым елдерде GMP стандарттары бойынша өндірілетін әлеуметтік маңызы бар дәрілік заттарды сараптау және тіркеу тәртібін жеңілдету қажет. Сонымен қатар, GMP стандарттары бойынша өндірілген дәрі-дәрмектер сапаны бағалау процедурасынан өтпеуі керек.

Жаһандық COVID-19 пандемиясы кезінде дәрі-дәрмек бағасының өсуі жалғасты. Ғылыми зерттеулер мен шетелдік тәжірибе көрсеткендей, кірісі жоғары елдерді референттік себетке қосу бағаны арттырады. Егер ел өзінің референттік себетіне кірісі төмен елдерді қосса, баға төмендейді. Сондықтан референттік себеттегі елдерді қайта қарау жөн, мысалы, Армения мен Қырғызстанды қосу орынды, бұл елдермен Қазақстанда бірыңғай фармацевтикалық нарық жұмыс істейді. Дүниежүзілік тәжірибе көрсеткендей, әлемнің дамыған елдері бағаны анықтау әдістерінің бірі ретінде немесе дәрілік заттардың бағасын анықтау үшін келіссөздер кезінде қосымша ретінде сыртқы референттік баға белгілеуді қолданады.

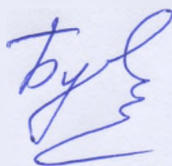
Мемлекет дәрі-дәрмекке теңгерімді баға саясатын жүргізуі қажет, шетелдік тәжірибе көрсеткендей, қатаң баға саясаты жағдайында дәрі-дәрмектің тапшылығы мен жойылу қаупі бар. 2021 жылдың қаңтарында Алматы тұрғындары қаладағы бөлшек саудадағы дәріханаларда сұранысы жоғары дәрілердің жоқтығына шағымдана бастады. Мысалы, «Кардиомагнил», «Кипферон» т.б дәрілер тапшы болды. Халықты қажетті дәрі-дәрмекпен үздіксіз қамтамасыз ету үшін мемлекет дәрі-дәрмек бағасын тежеу үшін әдейі әкімшілік шараларды қабылдауы қажет.

Дәрілік заттардың айналымы саласындағы басқару органдарының құрылымын қайта қарау қажеттілігі туындайды. Денсаулық сақтау және дәрілік заттар айналымы саласындағы реформалардың нашар іске асырылуы бастапқы сатыдағы реформаларды талдау және шетелдік тәжірибені неғұрлым егжей-тегжейлі талдау қажеттілігін туғызады. Бұл міндетті шешу үшін денсаулық сақтау министрлігінің «Стратегия және даму департаменті» және «дәрілік саясат департаменті» базасында денсаулық сақтау саласындағы және дәрілік заттар айналымы саласындағы реформалар жөніндегі басқарманы құруды ұсынамыз. Ұлттық ғылыми денсаулық сақтауды дамыту орталығына денсаулық сақтау және дәрілік заттар айналымы саласындағы ақпараттық және ағарту жұмыстарының функцияларын бекіту қажет. Орталық тұрғындар арасындағы диалог алаңы ретінде белсенді әрекет етуі тиіс.

Сондай-ақ, біз «СК-Фармация» сақтау және логистика жөніндегі функцияларды бәсекелестік ортаға, дәрілік заттарды сатып алу және дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету функцияларын міндетті медициналық сақтандыру қорына, ақпараттық жүйелермен байланысты функцияларды «Республикалық электрондық денсаулық сақтау орталығына» беруді ұсынамыз. Дәрілік заттардың айналым саласымен тікелей байланысты жеке, кәсіптік және қоғамдық ұйымдардан тәуелсіз сарапшылар мен қоғам қайраткерлерін шақыру есебінен байқау кеңестеріне, айналыс саласын басқару органдарына қатысушылардың санын кеңейту қажет. Жарнаманы сараптау, қаптамаларды аудару және дәрі-дәрмектерді жою функциялары бәсекелестік ортаға берілуі керек. Дәрілік заттар айналымының әр кезеңінде біз әртүрлі басқару шешімдерін ұсынамыз. Мысалы, басым елдерде GCP стандарттары бойынша жүргізілген клиникалық зерттеулерді тану. Дәрілік заттар айналымы саласын мемлекеттік басқаруды жетілдіру бойынша қаралған ұсыныстар басқару жүйесін жақсартып, халықты сапалы, қауіпсіз және тиімді дәрі-дәрмектермен қамтамасыз етуге тиіс.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, жақсы құрылған мемлекеттік басқару жүйесі форс-мажорлық жағдайлар немесе пандемия нәтижесінде туындаған өзекті мәселелерді шеше алады. Туындаған мәселелерді уақтылы шешу халыққа оң әсер етеді, өйткені дәрі-дәрмектер адам, қоғам және мемлекет өмірінде маңызды рөл атқарады.

Диссертант

Букатов Е.Б.